

KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNDE HİDİRELLEZ GELENEĞİ

The Tradition of Hıdırellez in Karapapak-Terekeme Turks

Erkan ASLAN*

ÖZ

Toplumsal dinamikleri sağlayan festivaller; hemen her toplumda görülen, çeşitli ritüeller ışı-ğında coşkulu ya da kutsi yapıda, belirli bir gün veya zamanda kutlanan geleneksel uygulamalardır. Türklerde en yaygın kutlanan festivallerden biri olan Hıdırellez, baharın gelişini, başka bir ifade ile yeni yılı kutlama amacını taşır. Hızır ve İlyas adındaki kutsi nitelikler taşıyan iki kardeşin, evlere gelerek bolluk ve bereket getireceğine inanılan bu geleneğe, Türk dünyasının birçok yerinde rastlamak mümkündür. İslamiyet'ten önce de varlığını sürdüren bu gelenek, İslamiyet ile birlikte bazı de-ğişikliklere uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Hıdırellez geleneğinin yaygın şekilde kutlandığı Türk boylarından biri de Kafkasya asıllı Karapapak-Terekeme Türkleridir. Türkiye'de genel olarak 5-6 Mayıs'ta kutlanan bu gelenek, Karapapak-Terekeme Türklerinde ocak ayının sonu ile şubat ayının başında kutlanmaktadır. Bu durum Karapapak Türklerinin yaşadığı coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Genel itibari ile Şii Azerbaycan coğrafyasına yakın bölgelerde yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri, Sünni bir Türk boyu olmasına rağmen Hıdırellez'i şubat ayında kutlamaktadır. Bu durum ise Kara-papak Türklerinin Şii Azerbaycan Türklerinden etkilenmişliklerini göstermektedir. Bununla birlikte Karapapak Türklerinde Hıdırellez'in bir bahar bayramı olmadığı, kutsi nitelikler taşıyan bir bayram olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Hıdırellez geleneğinin Karapapak Türklerinde ocak ayının sonu ile şubat ayının başında kutlanmasının bir diğer nedeni, Karapapak Türklerinin yaşadığı bölgelerdeki sert iklim şartlarıdır.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, Hıdırellez, Karapapak, Şililik, Terekeme.

ABSTRACT

Festivals providing social dynamics are traditional practices celebrated on a specific day or time, in light of the various rituals enthusiastic or sacred structure, seen in almost every society. Hıdırellez, one of the most widely celebrated festivals by Turks, is intended to celebrate the arrival of spring, in other words, the new year. It possible to come across this tradition which was believed to bring abundance and prosperity to the houses where two brothers named Hızır and İlyas having sacred qualities came, in many parts of the Turkish world. This tradition also existed before Islam has reached the present day undergoing some changes with Islam. One of the Turkish tribes celebrating widely Hıdırellez is Karapapak-Terekeme Turks of Caucasus origin. This tradition is generally celebrated in May 5-6 in Turkey, is celebrated by Karapapak-Terekeme Turks at the beginning of February from the end of January. This situation stems from the regions where Karapapak Turks live. In general, Karapapak-Terekeme Turks who live in areas close to the geography of Shiite Azerbaijan, celebrate in February Hıdırellez, although they are a Sunni Turkish tribe. This situation shows that Karapapak Turks affected by Shiite Azerbaijan Turks. Besides it has been identified that Hıdırellez is not a spring festival celebrated by Karapapak-Terekeme Turks and that is a feast which has sacred qualities. Also, the reason of celebrating the tradition Hıdırellez at the beginning of February from the end of January in Karapapak-Terekeme Turks, Karapapak Turks lived in the region harsh climatic conditions.

Key Words

Azerbaijan, Hıdırellez, Karapapak, Shiism, Terekeme.

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Bölümü, Doktora Programı Öğrencisi, Ankara/Türkiye. e.aslan36@hotmail.com

Hıdırellez, bahar ve bolluk bayramı olarak Türk dünyasının birçok yerinde kutlanmaktadır. Hızır ve İlyas adlı kutsal nitelikler taşıyan iki kardeşin darda kalan insanların yardımına koştuklarına inanılır. “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez” atasözü de bu bağlamda ortaya çıkmış bir atasözüdür. Hızır görevini karada, İlyas ise suda gerçekleştirmektedir. Hızır ve İlyas kelimelerinin halk ağzında birleşik söylenmesiyle de Hıdırellez kelimesi ortaya çıkmıştır. Kutsi bir nitelik taşıyan bu günde, Hızır’ın evlere gelerek bolluk ve bereket getireceğine inanılır.

Boz atlı Hızır inancı, eski Türk inançlarından Boz atlı yol Tengri’si yani yol iyisi ile izah edilebilir. Bu eski Türk inancı İslamiyet’in kabulünden sonra Hıdırellez inancı olarak karşımıza çıkmaktadır (Çay, 1997: 19). Bu çalışmada da Karapapak-Terekeme Türklerindeki Hıdırellez geleneğine, çevre ile etkileşimine ve İslamiyet’ten önceki şekli ile ilgili tespitlere yer verilecektir.

Karapapaklar veya Terekemeler günümüzde Gürcistan’ın Borçalı, Azerbaycan’ın Gence, Kazak ve Gedebey bölgelerinde, İran’ın Sulduz ve Türkiye’nin Kars, Ardahan, Ağrı, Muş, Sivas, Amasya ve Tokat şehirlerinde yaşamaktadırlar. Papak, kuzu derisinden yapılmış başlığa denilmektedir (Aslan ve Aslan, 2013: 101). Kırzioğlu, Karapapakların Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın müritlerine giydirdiği on iki imamın adı yazılı *oniki dilimli taç* adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla “kara papak” giymelerinden dolayı bu adla anıldıklarını belirtmektedir.¹

Kırzioğlu aynı eserinde Terekeme kelimesinin Arapça Türkmen’in çocuk biçimi olan Terâkime’den bozma olduğunu söyler (Kırzioğlu, 1972: 11).

Karapapak-Terekeme Türklerinde Hıdırellez², ocağın son haftası ile şubatın ilk haftası arasında kutlanır. Karapapak Türkleri ocağın son haftasında Hızır için “atlandı” (yola çıktı), şubatın ilk haftasında ise “indi” (gideceği yere vardı) derler. Bu özel gün Karapapak-Terekeme Türklerinde birtakım hazırlıklar yapılarak karşılanır. Buğday temizlenir ve sacda kavrulur. Kavrulmuş buğday “tikre” adı verilen el değirmeninde un hâline getirilir. Un hâline getirilen buğdaydan da “goyut” adında bir yemek yapılır. Daha sonra goyut bir tepsi üzerine konulup üzeri düzeltilir ve kırmızı bir örtü örtülerek kimsenin girmeyeceği bir odaya konulur. Bir tas su, bir tas arpa, mum ve ayna da goyut ile aynı odaya konulur. Goyut ile beraber odaya konulan nesnelerin anlamları ise şöyledir: Hızır geldiği zaman su ile abdest alsın, arpayı atına yedirsın, aynaya bakıp salavat getirsin. Mum ise ortalığı aydınlatsın diye konulur.

Goyut ve eşyalar iki hafta boyunca odada kalır ve kimse bu odaya girmez. İki haftanın sonunda odaya girilir ve goyutun üzerinde el ya da kamçı izi aranır. Eğer goyut üzerinde böyle bir iz varsa, bu Hızır’ın geldiğine işarettir ve aile için büyük lütuftur. Bu durumda aile, maddi durumu iyi ise, Allah rızası için bir kurban keser. Şayet ailenin maddi durumu iyi değilse goyuttan “haşıl” isminde bir yemek yapılır ve komşulara dağıtılır (Aslan, 2011: 26).

Karapapak-Terekeme Türklerinde Hıdırellez, Türkiye'nin birçok yerinin aksine mayıs ayında değil, ocak sonu ile şubat başında kutlanmaktadır. Çünkü bu aylar, Karapapak Türklerinin yaşadıkları Kars gibi yerlerde oldukça soğuk geçmektedir. Doğal olarak da Hızır'a en çok bu aylarda ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte Karapapak Türklerinde Hıdırellez'in kış aylarında kutlanması Azerbaycan Türkleri ile aynı coğrafyada yaşamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Karapapak Türklerindeki Hıdırellez geleneğinin çok benzer şeklini Azerbaycan Türklerinde de görmek mümkündür. Azerbaycan Türkleri Hıdırellez'i "kiçik" (küçük) çilenin onunda kutlarlar (Ahundov, 1978: 433). Kiçik çilenin onu da şubat ayının ilk haftasına denk gelmektedir. Karapapak-Terekeme Türklerinin de Hıdırellez'i şubat ayında kutlaması, Azerbaycan Türklerinden etkilenmişliklerini göstermektedir.

Bunun yanı sıra benzer tarihlerde Aleviler tarafından kutlanan Hıdırellez geleneğini, Hızır Cemi adıyla Erzincan ve Tunceli'de görmek mümkündür (Oğuz-Kasımoğlu, 2005: 19-20). Bu da şubat ayında kutlanan Hıdırellez geleneğinin Şiilik ile münasebeti olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Hıdırellez'in bir bahar ve bereket bayramı olduğu makalenin başında belirtilmişti. Fakat Karapapak Türklerinde Hıdırellez, bahar bayramı olarak değil, bolluk ve bereket bayramı olarak kutsi bir yapıda kutlanmaktadır. Bunun temel nedeni bahar bayramı olarak Nevruz'un kutlanmasıdır. Yani Karapapak Türklerinde Nevruz ve Hıdırellez kesin çizgilerle birbirin-

den ayrılmıştır. Bahar bayramı olarak Nevruz, bolluk ve bereket bayramı olarak Hıdırellez kutlanmaktadır. Zira iki gelenekteki ritüeller de birbirinden oldukça farklıdır.

Karapapak-Terekeme Türklerinde kutlanan Hıdırellez geleneğinin oldukça benzer şeklini eski dönemlerde de görmek mümkündür. Eliade, Mitlerin Özellikleri adlı çalışmasında şu bilgileri vermektedir:

Türk-Moğol kökenli halklarda ve Tibetlerde, Gesar çevriminden olan destansı şiirler ancak geceleri ve kış boyunca okunabilir. Okuma işi güçlü bir büyüyle bir tutulur. Bu her türlü üstünlüğü elde etmeye, özellikle de avda ve savaşta başarı sağlamaya yardımcı olur. Okumaya girişmeden önce üstüne kavrulmuş arpa unu serpilmiş bir yer hazırlanır. Dinleyiciler bunun çevresine oturur. Saz şairi, destanı günlerce ezberden okur. Eskiden okuma sırasında bu yerde Gesar'ın atının ayak izlerinin görüldüğü söylenir. Demek ki okuma kahramanın gerçek varlığına yol açmaktaydı (Eliade, 1993: 16).

Yukarıdaki uygulama Karapapak Türklerindeki Hıdırellez uygulamasıyla büyük benzerlik göstermektedir. Uygulamaların kutsiyet belirtmesi, uygulama esnasında un hazırlanması ve bu unda iz aranması, eskiden beri Türkler arasında kutsal sayılan ritüellerdir. Bu da gösteriyor ki Karapapak Türkleri, eskiden destan söylenmesi sırasında yapılan bir uygulamayı zamanla Hıdırellez'e uyarlamışlardır.

Festivaller toplumsal dinamikleri sağlayan ve birçok millette benzerlik gösteren olgulardır. Hıdırellez geleneği de böyle bir festival olup Türkiye'nin birçok yerinde kutlanmaktadır. Hi-

direllez geleneği, Türkiye'nin birçok bölgesinin aksine Karapapak-Terekeme Türklerinde şubat ayında kutlanmaktadır. Geleneğin şubat ayında kutlanması, Azerbaycan Türklerinden etkilenme ile ilgilidir. Yıllar boyu Azerbaycan Türkleri ile aynı coğrafyada yaşayan Karapapak Türkleri, bunun bir sonucu olarak geleneği onlarla aynı şekil ve zamanda kutlamaktadır.

Karapapak Türklerinin yaşadığı bölgelerde yılın en soğuk ayı şubattır. Doğal olarak Hızır'a en fazla ihtiyaç duyulan ay da şubattır. Geleneğin şubat ayında kutlanmasının bir nedeni de budur. Ayrıca Karapapak-Terekeme Türklerinde Hıdırellez ile Nevruz kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmaktadır. Hıdırellez bir bolluk bayramı olarak kutsi bir yapıda kutlanırken Nevruz daha millî bir bayramdır ve bahar bayramı olarak kutlanmaktadır. Bu nedenle iki kutlamaya ait ritüeller de kesinlikle birbirinden farklıdır. Son olarak Karapapak-Terekeme Türklerinde Hıdırellez kutlamalarının oldukça azaldığını söylemek mümkündür. Bu durumun temelinde iki sebebi vardır. İlk olarak gelişen teknoloji ile birlikte bu tür kutlamaların kutsiyetini yitirmesi, ikinci olarak kutsi nitelik taşıyan bu geleneğin yerine Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlanıyor olmasıdır. Yani kutsi kutlama ihtiyacının Ramazan ve Kurban bayramları ile karşılanması ve değişen zaman koşulları, Hıdırellez kutlamalarının oldukça azalmasına neden olmuştur.

NOTLAR

- 1 Bugün Türkiye'de yaşayan Karapapak Türklerinin tamamı Sünni iken Azerbaycan ve İran'da yaşayan Karapapak Türkleri

rinin büyük çoğunluğu Şii'dir. Bu makalede Türkiye'de yaşayan Sünni Karapapak-Terekeme Türkleri kastedilmektedir.

- 2 Karapapak-Terekeme Türklerindeki Hıdırellez geleneği, kaynak şahıslardan derlenen bilgiler ışığında aktarılmıştır. 4 kaynak şahsın verdiği bilgilerin büyük ölçüde benzerlik göstermesinden dolayı, hangi bilginin hangi kaynak şahıstan alındığı ayrıca gösterilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Ahundov, Ehliman (1978) *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Çev.: Semih Tezcan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aslan, Erdiñç ve Aslan, Erkan (2013) "Karapapak-Terekeme Türklerinde Aşık Kemîği Oyunları" *Hacettepe Üniversitesi 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları S e m - pozyumu, Dilleri ve Kültürleri Yok Olmaya Maruz Türk Topulukları Bildiri Kitabı*, 23-26 Mayıs 2012 Ankara, s. 101-105.
- Aslan, Erkan (2011) "Karapapak-Terekeme Türklerinden Halk Edebiyatı ve Halk Bilimi Örnekleri", *Erciyes Dergisi*, Sayı: 402, s. 25-26. Kayseri.
- Çay, Abdulhalûk (1997) *Hıdırellez "Kültür ve Bahar Bayramı"*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eliade, Mircea (1993) *Mitlerin Özellikleri*, Çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1972), "Dede Korkut Oğuznameleri Işığında" *Karapapaklar*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- Oğuz, M. Öcal-Kasımoğlu, Seval (2005) *Türkiye'de 2005 Yılında Yaşayan Geleneksel Kutlamalar*, Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, Ankara.

Kaynak Şahıslar

1. Kaytan Aslan; 1950 d. Kars/Selim. Okuma-yazması yok. Ev hanımı. Verdiği bilgileri annesinden öğrenmiş. Derleme t. Ağustos 2013.
2. Musa Aslan; 1946 d. Kars/Selim. Lise mezunu. Emekli. Verdiği bilgileri çevreden öğrenmiş. Derleme t. Ocak 2014
3. Afiyet Aydın; 1939 d. Kars/Selim. Okur-yazar. Ev hanımı. Verdiği bilgileri çevreden öğrenmiş. Derleme t. Temmuz 2012.
4. Neziha Şentürk; 1943 d. Kars/Selim. Okuma-yazması yok. Ev hanımı. Verdiği bilgileri çevreden öğrenmiş. Derleme t. Şubat 2010.